

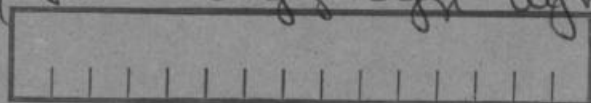
Griffó: Kárpály Orsolya

Griffó: ideje:

Tartalóm: 1 fűző-könyv

kezesség

(sz: Szeged megyei újságok)

Tervezés: 15 lap + 6 dbos rajz

Földrajzi utasítás; Szeged megyei

karbantartás: XXXIII. 5.

Lelektörzés: 2001.

Revisio

JAVÍTVÁ

A FONÁS-SZÖVÉS HAGYOMÁNYA

A magyarok műveltségének része volt a kenderfeldolgozás már a honfoglalás előtti időszakban. Ezt a *sző* szótó finnugorkori eredete bizonyítja, melyből a *szőnyeg* szó is ered. (K. CSILLÉRY K., 1982. 57.)

A legkorábbi adatot a szövött szőnyeg használatára Gardízinek a 870 körüli magyarságról szóló tudósításában találunk, miszerint egy leánykéréskor a leány apja „egy szőnyegbe göngyöltve” adta át az ajándékot. (K. CSILLÉRY K., 1982. 106.)

A szövés-kultúra honfoglalás előtti meglétére rávilágít az is, hogy vidékünkön a szövőszéket a népnyelv *szüőfának* nevezi (Zselic), ami szintén nem szláv átvétel, hanem ennél korábbi eredetű.

Településneveink is a fonás korai gyakorlatára utalnak, miszerint a mai Fonyód (1083–95: Funoldi, 1121 Fonold, Fund) és Fonó (1250: Funo, 1278: Fonon) a korai Árpád-korban fonással szolgáló falvak voltak. (HECKENAST G., 1970. 101.)

A rosnövények (kender és len) vászonná történő feldolgozása a letelepedett életmóddal vált egyre jelentősebbé.

A töréshez, a puhításhoz és a minősítő munkához szükséges eszközök állandó változása, kb. a XVI. századra fejeződött be, így a XVIII–XIX. század eszközkészlete a korábbiak tökéletesített változatai lettek. (SZOLNOKY L., 1972. 234–235.)

A kender- és lentermelés múltja

Somogy megyében a legtöbb jobbágy és parasztgazdaság a XVIII–XIX. században kendert és lent annyit termelt, hogy fonással és szövással a család és a gazdaság szükségletét ki tudta elégíteni.

Míg a kender az egész megyében megtermelt, addig a len inkább a homokosabb területet szerette. Leghíresebb lentermelők a csökölyiek voltak, akik 1524-ben a veszprémi püspökségnek nagyböjt idején egy pint kender- vagy lenolajjal is adóztak. (GÓZSY Z., 1999. 28.)

Az 1747-es adatok szerint Csökölyben a plébános is termelt lent a szükségletének megfelelő mennyiségben, és azt a falu népére kirótt szolgáltatás fejében a marhászdákkal hordatta be. (TÓTH E., 1940. 79.)

1750-ben könyörgő sorokat írtak a vármegyéhez Czindrey Ignác jobbágysai (Bürös és Magyarfalun), melyben a robotterhek növekedése ellen tiltakoztak. Ebből kiderül, hogy kenderből is kiadják a kilencedet és a tizedet az uraságnak, „sőt a kenderből, mely kilenced és tized kiesnék, azért minden asszonytól két-két font fehérfonalat veszen és meg is szöveti azon asszonnyal...” (KANYAR J., 1967. 111.)

1765-ben a kaposvári uradalom jobbágysai is beadványban kérték a robotterhek csökkentését, akik kenderből és lenből is előírás szerint adóztak. (KANYAR J., 1967. 115.)

A rostnövények termelése folyamatos volt a jobbágygazdaságokban, amiből a dézsmát megfizetve tudták csak a maguk szükségletét kielégíteni. A XVIII. században a ruházat, a lakásban és a gazdaságban használt textilek nagy része kenderből és lenből készült, ezért e két rostnövény a jobbágyoknak és az uradalmaknak egyaránt fontos volt.

Csököly, mint kiváló lentermelő falu már a korai leírásokban is szerepelt, e vidékről még Zalába és Baranyába is szállítottak termést (CSORBA J., 1857. 71.), a zselici asszonyok pedig csere útján jutottak hozzá a finomabb vászon alapanyaghoz. (U. KERÉKGYÁRTÓ A., 1980. 64.)

A XIX. században a Nagyberek falvai tűntek még ki lentermelésükkel, ellenben Külső-Somogyban, a Dráva mentén és a Balaton vidékén a kendertermesztés volt az elsődleges.

Az 1834. évi megyei jelentés szerint a jobbágyok elsősorban házi szükségletre termelték e rostnövényeket, csupán néhány község szállított piacra.

A babócsai járásban a darányiak 1832-ben 293 q 40 fontot termeltek, ebből 53 q 90 fontot saját szükségletre használtak fel, a többit eladták. A kaposvári járás falvai közül – a jégverés és a gyenge termés miatt – csak Somogyvár, Mernye, Taszár, Vámos, Csömend és Hetes szállított 9 q 33 fontot, míg az igali járás jobbágyfalvaiból 81 q került piacra.

A legnagyobb kendertermesztővé – az 1839. évi adatok szerint – a szigetvári járásban Istvándi és Dobsza vidéke vált, ahonnan évente 400–500 q kendert vittek a szigetvári és az istvándi vásárra. (SZILI F., 1988. 151–152.)

A XIX. században a környék egyik legjobb felvevő piaca a kanizsai volt, ahol a jobbágyok és az uradalmak is megjelentek termésükkel, többek között a kenderrel is. (SZILI F., 1988. 172–173.)

A Belső-somogyi lentermelés hagyományára alapozott Fiedler János csehországi lengyáros, amikor 1903-ban Csurgón megalapította a len- és kenderbeváltó és kidolgozó gyárát. A környéken kívül még Fejér, Baranya, Zala és Vas megyékből is szállítottak ide

lent és kendert feldolgozásra. (T. MÉREY K., 1972. 228.) Az üzem a gazdasági válság idején 2 évre bezárt, majd 1935-ben megszűnt. (T. MÉREY K., 1972. 251.)

A két háború közti időszakban a paraszti kender- és lentermelés vesztett korábbi jelentőségéből. A szövésnél egyre nagyobb szerephez jutott a gyári készítésű pamut, háttérbe szorítva a házi termesztésű alapanyagokat. Ugyanakkor a vászon ruházat elhagyása is felgyorsította a folyamatot, mely a megye egyes területein már a XIX. század második felében megindult, (Balaton-mellék, Külső-Somogy), míg máshol – a hagyományokhoz jobban ragaszkodó területeken (Belső-Somogy és a Zselic református vallású falvaiban) – csak az 1920–40-es években zajlott le.

A rostnövények feldolgozásának módja és eszközkészlete

A rostnövények házilag történő feldolgozása évszázadokon keresztül az asszonyok feladata volt, mely munka szervesen illeszkedett az éves munkarendjükhöz. A munka nagyrészt a téli hónapokban végezték, amikor a mezőgazdasági munkák szüneteltek.

Kenderföldnek a faluhoz közeleső jó minőségű földterületet jelölték ki, amit még napjainkban is őriznek a földrajzi nevek, „kenderföldi-dűlő, kenderföldi gyalogút, kenderföldek alja”. (PAPP L.,–VÉGH J., 1974. 984.)

Minden családnak 100–200 négyszögölnyi területe volt. Lábodon még ma is él az a szólás, hogy *úgy áll a szája, mint akinek nem jutott kenderföd.* (RRM NA 317.)

1. Kenderáztatás. Törökkopány, 1927.
Gönyey Ébner Sándor felvétele. RRM NF 3684.

A jól előkészített talajba a magot általában a férfiak vetették el. Erre a célra vetőabroszt használtak, de a kisebb mennyiséget kistechnőből is elszórták. Minél sűrűbbre szórták, annál vékonyabb lett a szára, de vigyázni kellett, hogy túl sűrű se legyen, mert akkor nem nőtt meg a kellő magasságra.

A fagyok elmúltával április végén, május elején került földbe a mag. Tizenkét, tizennégy hétre rá beérett: pontosabban a kétlaki növény virágos (hím) szálai beporozták az akkor még alacsonyabb magvas (anya) szálakat. (SZOLNOKY L., 1972. 18.)

A virágos kendert ekkor kiszedték, a magosat még hagyták közel egy hónapig, hogy a magot beérlelje.

A megérett kendert marokra fogva gyökerestől tépték ki a földből, amit *nyűvésnek*, *nyűjésnek* neveztek, majd *puslikat*, csomókat kötöttek a saját szálából a rövidre nőtt alja kenderrel, vagy a marokra szedett kenderből (5–6 marokból) *kötegeket*, *kévéket* készítettek. A *kötegekbe*, *kévékbe* rendezett kendert természetes vagy erre a célra mesterségesen kialakított tóban áztatták el.

1774-ben az újlakiaknak (Balatonújlak) nem volt kenderáztatójuk, ezért a lakosok a keresztúriak (Balatonkeresztúr) határában lévőket vették igénybe, melyért az uradalomnak 40 gyalognapszámot voltak kötelesek teljesíteni. (PETÁNOVICS K., 1981. 111.)

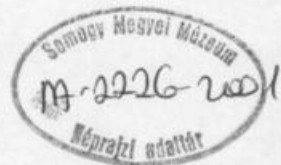
A férfiak az áztatóba lovas kocsival hordták a kévéket, de az áztatás műveletében már nem vettek részt.

A tó fenekére négy párosával levert karóhoz erősítették az egymásra rakott kévéket, majd a tetejére szalmát, gatz, zsombékot és iszapot pakoltak, hogy ki ne forduljanak áztatás közben a vízből. A somogyszobiaiak a felső kévesort két hosszú, keresztbe fektetett rúddal zárták le, a rudakra pedig nehezkül *nyomtatékfát*, tuskót tettek.

2. Deszkás szerkezetű egy vágóélű tiló. Törökkoppány, 1927.

Gönyey Ébner Sándor felvétele. RRM NF 7501

Az áztatáskor a vízben található mikroorganizmosok a rostnövények pektin anyagának bomlását eredményezték. Az általában két hétig tartó áztatás végén *látót* szedtek az asszonyok – a kékéből szálakat húztak ki –, hogy megállapítsák a rostnövény állagát.

A vízből kivetett kórókról a vizet lecsurgatták, majd otthon az udvaron vagy a *szűrűn* megszáritották. (1. ábra)

A tényleges rostkikészítő munkát öt, egymást követő fokozatokban végezték. Ezek: a kender előkészítése a rostok leválasztására, a törő munka, a tisztító munka, a puhító munka és végül a minősítő munka. (SZOLNOKY L., 1972. 18.)

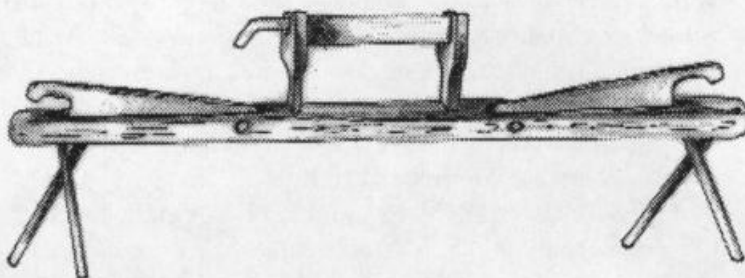
A törő munkához használt eszköz a *tiló* volt, melynek típusai közül Külső-Somogy területén inkább a deszkás típust, Belső-Somogyban, a Marcali-hát vidékén és a Dráva mentén az áttört és a deszkás változatot egyaránt ismerték és használták. Az áttört típusok közül általános volt az egy vályús változat, míg a deszkások közül az egy- és két vágóéllel készített. (2. ábra)

Ismert volt a kétvégű tiló is, ennek egyik példányát Pogányszentpéteren használták az 1950-es évekig. E szerkezet érdekessége, hogy az áttört törzsű vágó végébe egy kiemeléssel, deszkás vágószerkezetet építettek. A rostnövény feldolgozásának munkafázisához ez jól illeszkedett, hiszen az áttört típus a durvább törésre szolgált, míg a finomításra a szorosabban záródó deszkás változatot használták. (3. Ábra) Gönczi Ferenc 1936-ban Nagykorpá-

3. Áttört törzsű kendervágó deszkás egy vágóélű tilóval egybeépítve. Pogányszentpéter, 1950-es évek. VM 1893.

4. Áttört törzsű kettős kender-
vágó és tiló Nagykorpadról.
XX. sz. eleje.
RRM 9799.

don három részből álló szerkezetet gyűjtött, melynek két végén áttört törzsű vágó volt, a közepére pedig tartóvázra épített deszkás, egy vágóélű tilót csatlakoztattak. (4. ábra) E munkaeszközt többnyire a parasztemberek maguk készítették, keményfából faragták, négy lábbal látták el, vagy két talphoz csapolták a tartóvázat. A deszkás változatnál két egymással párhuzamos deszka között mozgott – faszegből készült tengelyen – a nyéllal ellátott vágónyelv.

|| *ben*

Somogy megye egyes részein, a Dráva mentén, a Nagyberekből illetve a megye középső részébe ékelődve (Toponár, Kisbár-apáti, Karád) ismerték és használták a *kölyűs kendentörőt* is. Ezzel a szerkezettel a kendentörést két ember végezte, az egyik a szerkezet nyelvét hozta működésbe, úgy, hogy azon állva a testsúlyát az egyik lábáról a másikra helyezte, míg a másik a kenderszálakat a törő nyelve alatt forgatta. (SZOLNOKY L., 1972. 122.)

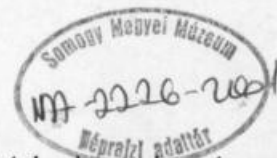
Megyéinkben a *kölyűs kendentörők* déli típusa terjedt el, melynek délszláv neve *zupa* is jelöl. (5. ábra)

5. Kölyűs kendentörő, *zupa*.
Táska, 1956.
Takáts Gyula felvétele. RRM
NF 1157

✓

6. A kender gerebenezése szegrózás rostfésűvel az 1930-as években.

RRM NF 909/9999

Külső-Somogy területén a kenderrostot még lábbal is puhították, amit Felsőmocsoládon, Nagycsepelyen stb. *nyomásnak* neveztek. A módosabb gazdák udvarán Törökkoppányban, Büssüben *kendernyomó* szerkezetek működtek, melyeket a néprajzi szakirodalom kalodás dörzsölőként tart számon. Ez a nagyobb faalkotmány lényegében két részből állt: egy hosszanti irányban áttört hengeres faoszlopból és az ez körül forgó két falap közé összefogott 6–8 botocskából. Az oszlop vájatába szorosan behúzott rostcsomók a körben elhelyezett botokhoz dörzsölődve puhultak meg. (SZOLNOKY L., 1972. 135.)

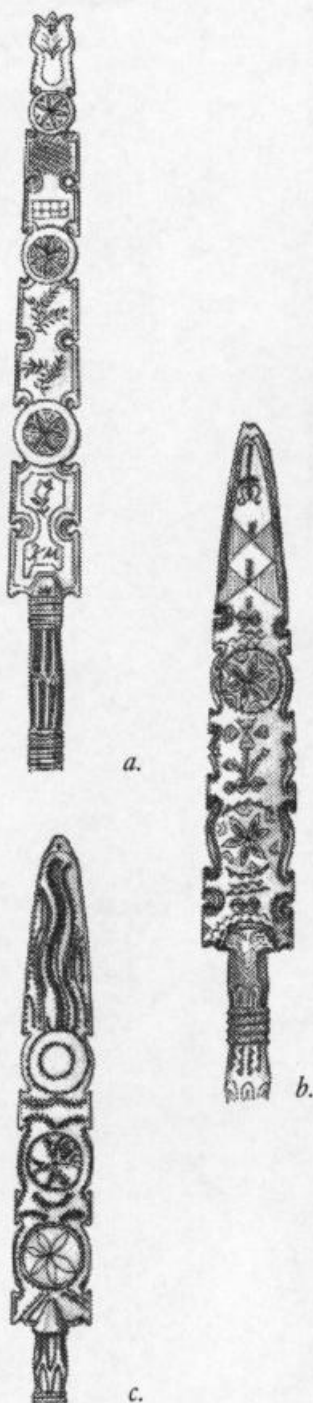
A törő, a tisztító és puhító munka után a rostkikészítés utolsó fázisa az osztályozás következett. Ezt a munkát *gerebenezésnek* nevezték, melyet kovácsolt szegrózásból és az azt tartó hosszúka falapból álló szerkezettel, a *gerebennel* végezték. (6. ábra) A többnyire házilag és a helyi kovács által készített munkaeszköz formai változatossága figyelhető meg a gyűjteményekbe került darabokon, díszítésükre azonban nem törekedtek. Az eszköz használata többféle módon történt.

A kutasiak a gerebent két székre kötötték és így húzták a fogak között végig a marokra fogott kendert. A gyékényesi asszonyok kis székre ültek, a gereben végét a lábukkal a földre szorították úgy, hogy a lábukat beledugták a fogórészbe, a másik végét a jobb combjukra fektették és így fésülték a kendert. (KAPITÁNY O., 1998. 331.)

Magát a gerebemen való rostfésülést Külső-Somogyban, Belső-Somogyban és a Zselicben *gyaratásnak*, a Nagyberek falvaiban

7. a–c. Rokkafák Lakócsáról.
XIX. század második fele.
RRM 1643, 10.095, 1201

gyaratolásnak nevezték. A fésülés után különböző minőségű kenderszálat kaptak. A legfinomabb rostminőség a *szálakender* volt, míg a fogak között maradt rövidebb szálú, rosszabb minőségű kenderrostot *kócnak* nevezték. Ebből durvább fonalat lehetett fogni, amiből zsákok, ponyvát készítettek. A közepes minőségű kenderszál volt a *szösz*, ebből lepedőt, törölközőt és szakajtóruhát szóttak.

A kifésült, jó minőségű *szálakenderből* a nagybajomiak 28 maroknyit összefogtak, nyolcas alakban megcsavarták, majd *fejbe* kötötték. Az ilyen módon összefogott kendert Csurgó vidékén *babicának* is nevezték. A *fejbe*, *babicába* kötött kendert ládában, sublótfiókban vagy a padláson tárolták fonásig.

Az egyes rostminőségeket az asszonyok külön tárolták, nem keverték össze.

A fonás eszköze a *rokka* volt, melynek több típusát ismerték és használták a megyében. A legelterjedtebb a ferde állású *kecskerokka* volt, de a megye DNY-i részén az *álló-* és *fekvőrokkát* is használták. A Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményében található *rokkafák* horvát neve *preslica*, ami *guzsajt* jelent, azaz a kézi fonásnak azt az eszközét, ami a Nagyberék falvaiban nem sokkal a XIX. század vége előtt ment ki a divatból. (KNÉZY J., 1992. 209.)

Az 1920–30-as években Gönczi Ferencnek még sikerült díszesre faragott *rokkafákat* gyűjteni a Dráva-menti horvátoknál. Ezek a *rokkafák* a fonás eszközei között jelentős népművészeti értéket képviselnek, melyek gyakran szerelmi ajándékba készültek. A faragási technika (vésés) és a díszítésre használt motívumok az ácsolt ládákéval rokonítható, ahol a stilizált virágmotívumok között központi szerepet kapott a körgyűrűbe foglalt rozetta. A hengeres szár nyújtott, lapított formában végződik, melyet többnyire fogazott minta díszít. (7. a–c.)

Fonáskor az asszonyok a *gyalogszék* peremébe beleállított *rokkafáról* eresztették a *csévére* az ujjal egyengetett szálát. (8. ábra)

Ismerjük és a gyűjteményekbe is bekerült (RRM 67.12.6.) a rokkának az a típusa, melynél a rokkafa gyalogszék formájú lábazon állt. Ezt a változatot Malonyay magyar rokkának nevezte. (MALONYAY D., 1912. 283. ábra)

A lábmeghajtású rokkák ismert típusai közül a XIX. század második felében a ferde állású *kecskerokka* volt a legelterjedtebb vidékünkön, amit a népnyelv *pörgőnek* nevezett.

Híres rokkakészítők voltak a szigetvári járásban a béciek (Vásárosbéc), de a két világháború közötti időszakban Gieszler Fülöp esztergályos kaposvári műhelyében is ezt a fajtát készítette.

Jellemző volt e rokkafajta festése, piros alapszínnel – németeknél kék –, fehér esetleg zöld pöttyözéssel történő virágozását

✓
T''
6
42

8. Horvát asszony gyalogszék-
be állított rokkafáról kendert
fon. Potony, 1927.

RRM NF 3722

Gönyey Ébner Sándor felvé-
tele

A lányok 10–12 éves korukban kapták az első rokkát, így a férj-
hez menés időszakára már elsajátították a fonás minden fortélyát.
A fonást a kaposmenti falvakban gyakran társaságban végezték
„30–40 személy is összejött a fonóbázakhoz, és azok, akik a mécesztől bát-
rább kerültek, hát csak tapintásra tudtak fonyjni”. (GELENCSÉR
S., 1968. 40.)

A megye DNY-i szegletében Berzencén még elevenen él az
idősebb asszonyok emlékeztében a fonóba járás emléke. A fonó-
ba gyakran a fiúk is bekéretőztek, hogy munka közben elszóra-
koztassák a lányokat. Sok helyen, ahol a fiatalok voltak többség-
ben az összejövétel dallal, tánccal végződött. (GELENCSÉR S.,
1968. 40.)

A megye más területén (pl. Somogyszob) jellemző volt, hogy
csak néhány szomszéd jött össze esténként, hogy fonás közben
beszélgetéssel mulassák az időt.

A megfont fonalat az orsókról *motollára* vezették fel, melynek vidékünkön *áspa* a neve. Az *áspafa* a fonal lemérésére és motringba rendezésére szolgáló kb. 70–200 cm hosszú rúd, két végén keresztfával, vagy villás elágazással. (SZOLNOKY L., 1980. 649.) A fonalat az *áspafa* keresztpálcáinak két végére, illetve a villák szétágazásában visszafordulva vezették, így a lemért fonalmennyiség függött az *áspafa* rúdjának a hosszúságától, és hogy hányszor vezették végig a fonalat az *áspafán*. A múlt század végén még előfordult, hogy az *áspafára* csak egy tele orsónyi fonalat vittek fel, és akkor a fonalat átadták a takácsnak megszőni. (SZOLNOKY L., 1991. 359.) Ahol az asszonyok maguk szőtték, ott a fonal számolási egysége az *ige* és a *pászma* volt. Egy *ige* 3 szál, 40 *ige*, azaz 120 szál tett ki egy *pázmát*. Ez a mennyiség számított *egy kötetnek*.

A motringba rendezett fonalat fahamuból készült lúgos vízben párolták, majd a patak vizében tisztára mosták. Berzencén a fonalat *megkotyúták*. Leforrázott fahamuba mártogatták a fonalat, majd a fazekastól erre a célra vásárolt nagyméretű cseréptepsibe tették, lúggal meglocsolták és forró kemencébe dugták. Ott jól megdagadt a fonal, *a lúg kiszedte a zöldjít*. A fonalat párlósajtárban párolták készre. (KAPITÁNY O., 1998. 334.)

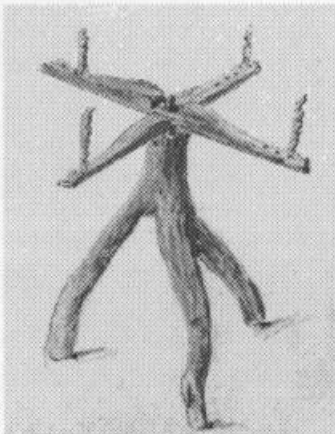
A folyóban, a patakban vagy az árokban történő fonalmosás mély nyomokat hagyott az asszonyok emlékezetében. A legnagyobb hidegben álltak a vízben és *mosódeszka*, *mosófa* segítségével nyomkodták, csapdosták a fonalat, de lábbal is taposták, hogy minél jobban tisztuljon. Ezzel a munkával azért kellett sietni, mert a tavasz beköszöntével erre már nem jutott idő. A kimosott fonalat hazaszállították, majd otthon, kerítésre vagy rudakra teregetve megszárazították.

A fonal gombolyításához kétféle gombolyítót használtak. Az egyik az ún. *leveles*, vagy *keresztfás* (9. ábra) a másik a *takácsos* gombolyító, mely állványból és két hengerből állt. (SZOLNOKY L., 1979. 293.) Mind a két típusból volt nagyobb és kisebb változat is.

Ahhoz, hogy a szövőszékre kerülhessen a fonal a szálakat kellő formába kellett rendezni. Ezt a célt szolgálta a fonalfelvetés művelete.

Gönyey Ébner Sándor az 1930-as évek elején a fonalfelvetésnek egy ősi formáját, a *fonalvető fogas* használatát figyelte meg Szennán, ami igen nehézkes és fáradságos munka volt. (GÖNYEY ÉBNER S. 1934. 42.) (10. ábra)

Ennél egyszerűbb és könnyebb módszert kínált a *vetőfa*, *forgó* használata, mely a XIX. század közepétől terjedt el a parasztság körében. A függőleges tengely körül forgó kétszárnyú keretre spirális alakban hajtották fel a fonalat a kívánt hosszúságban. (11. áb-

9. Leveles gombolyító. Drávamente. RRM 2012. Gönczi Ferenc rajza, 1937.

ra) Az asszonyok kimérték 2 szál olyan hosszú fonalat, amilyen hosszú vásznat szőni szerettek volna. Ennek végeit kezdőszálként a forgó felső *csíntartójába* csapolt *csínfáboz* kötözték, majd a szálát körbe addig tekerték a vetőfára, míg el nem érte az alsó *csíntartójába* csapolt *csínfát*. Ezt a fonalhosszt nevezték egy mérésnek. A vetőfára 30–40 rőföt is felhajtottak, majd öt rőfönként megkormozták (Kutas), hogy el ne tévesszék milyen hosszú lesz a vászon. A vászon szélességét a *pászma* adta. Minden pászmát külön elkötötték, amikor együtt volt a vászon szélességet biztosító fonalmennyiség (közepes szélességnél 9 pászma), akkor a fonalat a vetőfáról *láncha* leszedték.

A fonalfelvetőt csak azon a vidéken ismerték és használták, ahol a házi szövést gyakorolták.

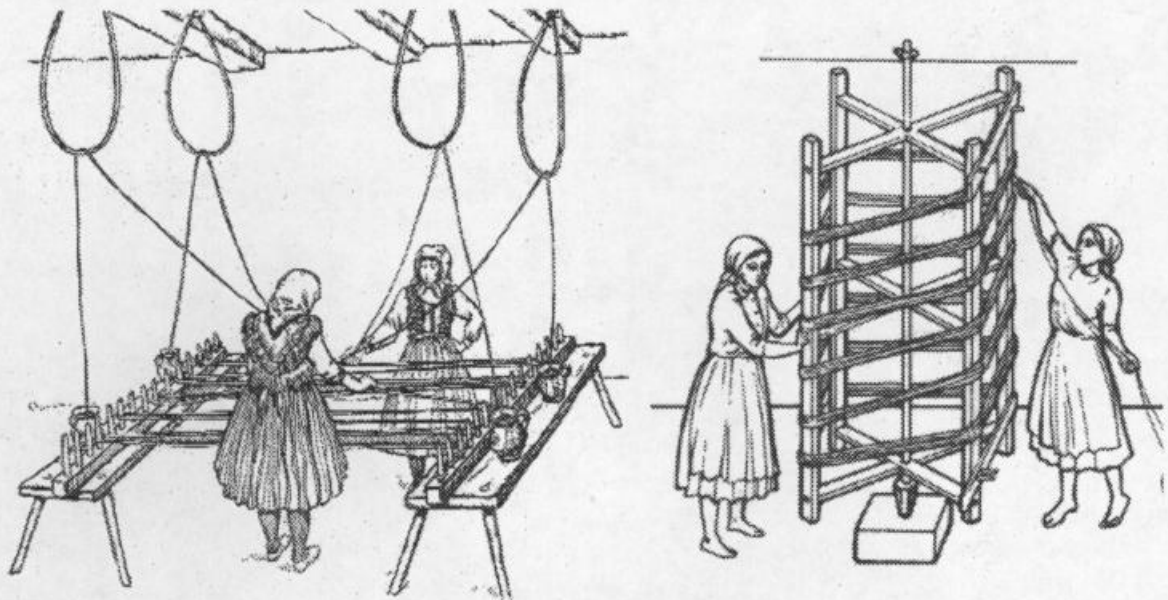
A szövőszék

A szövőszék történeti háttérét több jeles kutató vizsgálta, régészeti, nyelvészeti és képzőművészeti alkotásokat elemezve. A rendelkezésre álló adatok azt bizonyítják, hogy a magyarok már az Árpád korban megismerték szláv takácsok révén a korábban használatosnál fejlettebb lábítós szövőszéket, miként azt a szláv eredetű nyüst, borda és cséve szavunk is tanúsítja. (K. CSILLÉRY K., 1970. 79.)

A szövőszékkészítők fúró-faragó, famunkához értő parasztemberek voltak. Díszítésükre különösebben nem törekedtek, legfeljebb a bordatok felső peremét és a vászonfeszítőt faragták. (12. ábra)

10. *Fonalvető fogas. Szenna, 1930-as évek eleje. Csikós Tóth András rajza (NÉ 1934. 41.)*

11. *A fonal felvetése a vetőfára. (Étn. 1949. 202.)*

12. Vászonfeszítő. Győr
Ferenc készítette 1931-ben.
Szenna. RRM 55.180.1.

A szerkezet vázát a lábakon nyugvó oldalsó két keret biztosítja, melyet a *fonalas- és vásznasdurung*, valamint az összekötőfák, csapolással és ékeléssel rögzítenek egymáshoz. (13. ábra)

A szövéshez szükséges *nyüstöt* a faluban nyüstkötő asszonyok készítették, a *bordát* főleg a gyöngyösmelléki bordakészítőktől szerezték be, akik Dél-Dunántúl nagy részét ellátták termékeikkel.

A szövéshez nélkülözhetetlen *vetélő vőgyet* a szennaiak és a kislaludiak is készítették, akik a Rinya menti falvakba hordták azokat eladni. (KNÉZY J., 1980. 37.)

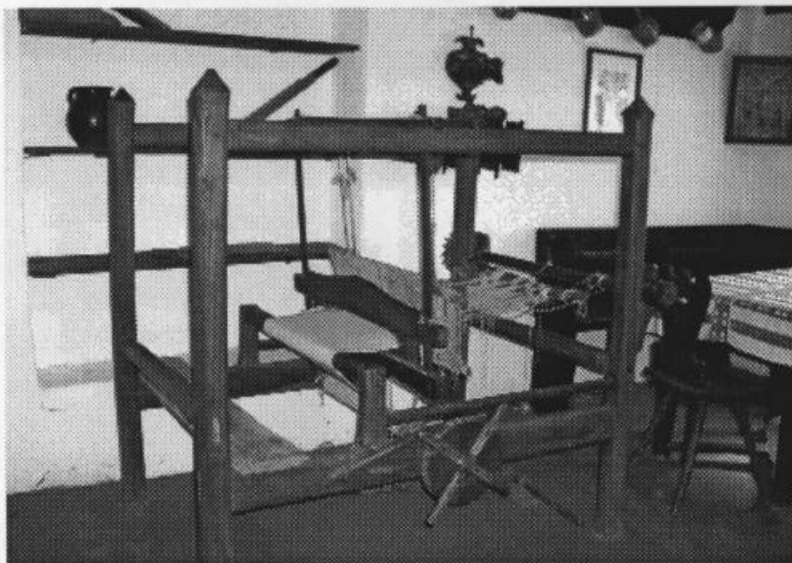
A múzeumi gyűjteményekbe került vetélők között megtaláljuk a régebbi csónak alakú formát, csakúgy, mint az újabb keletű át-tört közepű takácsvetélőt. (14. a–c. ábra)

A szerelmi ajándékba készített vetélőt gyakran díszítették. A megye közgyűjteményeiben számos változata megtalálható, a vésett vagy égetett geometrikus díszítésű csakúgy (RRM 67.15.8., 75.12.78.3.), mint a spanyolozott virágmintás. (RRM. 67.49.1.)

A XIX. század elején a megyében utazók leírásai tudósítanak bennünket a falvakban folyó szövőmunkáról. Richard Bright 1815-ben Csokonyáról így ír „*egyetlen egy házban nem kevesebb, mint négy szövőszéket láttam. Kevés házban hiányzott a közönséges basználatra szánt durvább vászonnal teletekert szövőszék*”. (BRIGHT, R., 1970. 67.)

A megye más tájain így a Kaposmenti falvakban, Külső-Somogyban, a Balaton mellékén és Marcali vidékén a megfont fonalat az asszonyok inkább takácsra bízták, e vidékeken a házi szövésnek nem volt hagyománya.

Ahol az asszonyok maguk szőtték a vásznat ott a szövőszéket általában Szent Mihály napján (szeptember 29.), vagy az őszi

13. Felvetett szövőszék a
buzsáki tájbáz első szobájá-
ban. Buzsák, 1999.

munkák elmúltával állították össze a férfiak segítségével, és csak Szent György napján (április 24.) a tavaszi munkák megkezdése előtt szedték szét.

A fonal feltekerése a *fonalasdurungra*, a *nyüstökbe*, *bordába* való beszedegtetése három asszony összehangolt munkáját igényelte. Az asszonyok ebben a munkában kölcsönösen segítették egymást.

Gönyey Ébner Sándor az 1930-as évek elején Csökölyben a fonalfeltekerésnek egy feledésbe merült módját jegyezte fel. „A tekerőszánnal, illetőleg vályúval az utcán dolgoztak. Két-három báz kerítése hosszában kibúzták a fonalat s a fölvetett fonalköteg végét egy kápos vasszegre kötötték. A vasszeget beleütötték egy orránál csónakszerűen kibegyesedő vályúba, a tekerő vályúba és a vályúra nagy káposztanyomtató követ tettek nebezéknék. A fonaltömeg elülső végét befoglalták a szüőfa dorongjának vájátába, ott lefoglalták egy pálcával, melyet két végén átkötöttek, amivel a fonálnak a dorongban való bennmaradását biztosították. Most azután a dorongot két villás cövekbe, melyeket a földbe vertek, belehelyezték, és egy férfi kezdte föltekerni a fonalat a dorongra. Hogy a fonal jól feszüljön, a köre gyerekek is ráültek”. (GÖNYEY ÉBNER S., 1934. 43.) (15. ábra)

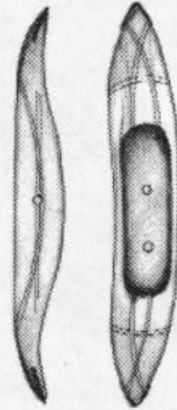
A fonalfeltekeréshez használt eszközök között fontos szerepe volt a *csinpálcának*. Három kb. 80 cm hosszú, spárgával párhuzamosan egymáshoz kötözött botok közül a két szélső a vetőszeg két csinjának a helyére került, a középsőre pedig úgy szedték a fonalat, hogy szétválassza az alulra-felülre szétnyíló szálakat (KERECSENYI E., 1992. 271.)

A szövőszékre felkötözött csigákon lógtak a *nyüstök nyüstmadzagon*. A láncfonalakat a legegyszerűbb szövés esetén két nyüstlevél szemein, majd a *borda* fogain keresztül vezették át.

A *nyüstöket* alul a *lábítóbox* kötözték, így azok váltakozó nyomása ritmikusan nyitotta hol az egyik, hol a másik nyüstöt, a köztük keletkező *szád* nyíláson át dobták a *vetélőt* a vetülékfonallal egyik oldalról a másikra.

A *borda* fakeret közé szorított különböző minőségű hasított nádból készült – takácsoknál inkább acél – fogakból állt, melyet a szövőszéken *bordatokba* helyeztek. Szövés közben e keret vízszintes mozgatásával tudták a vetülékszálakat tömöríteni, azaz egymás mellé szorítani.

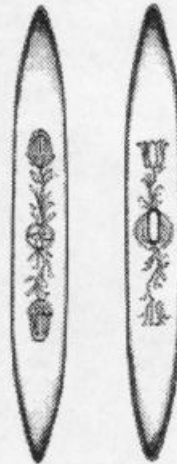
A *bordákat* akárcsak a fonalakat kötetenként jelölték. De míg a fonalszámolásnál egy kötet 120 szál volt, addig a *bordát* félkötetenként, azaz 60 szálanként jelölték. Ez 30 *bordafognak* felelt meg. A fölvetésnél minden *bordafog* között 2 szál fonal haladt, így a 8 kötetes 16-os *bordát* jelölt, melynek 480 fogába 960 szálát fűztek. (PETÁNOVICS K., 1979. 173.) Volt 14-es, 12-es, 10-es, 8-as és

14. a. Csónak alakú vetélő. XIX. század második fele. VHM 75.12.78.1.

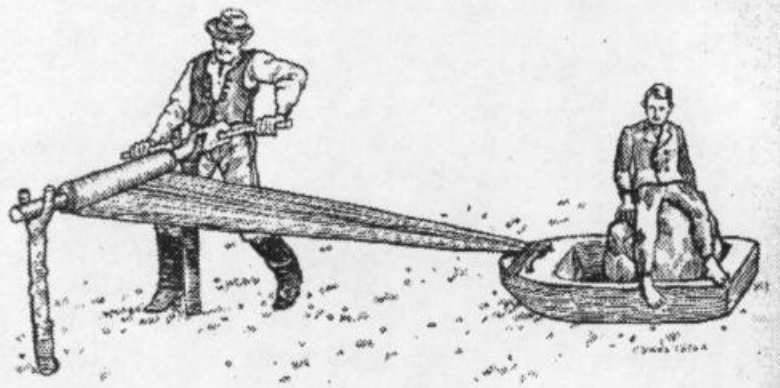

14. b. Áttört közepű vetélő. A vetélő oldalát égetett geometrikus minta díszíti. Kisbajom. XX. sz. eleje. RRM 67.15.8.

14. c. Áttört közepű vetélő, spanyolozott virágdíszítményű. XIX. század vége. Lábod. RRM 67.49.1.

15. Fonaltekerés vályúval.
Csököly.
Csikós Tóth András rajza
(NÉ 1934. 42.)

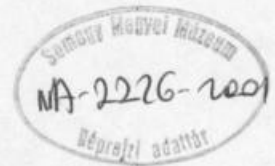
6-os *borda*, mely számok csökkenése a *bordafogak* számának és a befűzött szálak mennyiségének a csökkenését is jelzik. A sűrűbb fogazatú *bordába* vékony, jó minőségű fonalat tudtak befűzni, míg a ritkábbhoz, a vastagabb szálút használták. Ennek értelmében a *borda* a vászon minőségét is szabályozta. A hagyományos szövőszéken kb. 76–78 cm széles vásznat lehetett szőni. Lepedőnek általában 72–76 cm, törölközőnek 70–72 cm, szakajtóruhának 60 cm, abrosznak 76–78 cm széles vászon készült.

A cébes takácsok

A török által megszállt területeken tevékenykedő takácsok céhbe szerveződése csak a felszabadítást követő időszakban a XVIII. században indult meg. Somogyban az első takácscéh 1723-ban alakult meg Igalban. A szervezet a pozsonyi főcéh filiáléjaként jött létre, akik maguk is csak 1712-ben kaptak főcéh rangot és jogot a királytól. (DOMONKOS O., 1998. 463.) A megyében szerveződő többi takácscéh is e főcéhhez csatlakozott, kivétel csak a karádi volt, mert ők a veszprémi püspökhöz fordultak artikulusért, amit 1748-ban Sümegen ki is adtak. (VALENTÉNYI G., 1909. 31.)

A XVIII. századból fennmaradt adatok hiányosak ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a takácsok működéséről. A rendelkezésünkre állók azonban a takácsmesterség folyamatos jelenlétét bizonyítják a megye egyes területein a XIX. század végéig, mígnem szerepük háttérbe szorult, átadva a teret a gyári készítésű termékeknek.

A takácsok két fő csoportját különíthetjük el a megyében. A sávolynos takácsok főleg úri és polgári megrendelők részére damasztot készítettek, míg a hímes takácsok csíkokba szedett geometrikus-, virág- és állatalakos mintákat szőttek a falusi nép igényeinek

megfelelően. Ezekről a hímes takácsoktól lesték el az ügyesebb asszonyok a mintaszövés módozatait, amit aztán később maguk is el tudtak készíteni.

A feltárt források szerint 1735-ben Kaposváron 4, 1750-ben már 6 céhes takács dolgozott. (VALENTÉNYI G., 1909. 137.)

Karádon 5 takács alapított céhet a fent jelölt időpontban, akik céhkorsójukat 1750-ben készítették el egy fazekassal, amit ma a Néprajzi Múzeum gyűjteménye őriz. (NM 5133286) E takácscéh létszáma később gyarapodott, 1782-ben már 11 takács működött a településen. (HERK M., 1985. 61.)

Szárszón 1794-ben összeírt 6 iparos közül 2 takács volt (MÉREY K., 1990. 106), de közel egy évszázad után az 1869. évi iparos összeíráskor már 5 fő foglalkozott vászonszövésessel. (SML. Alispáni iratok 2943/1869.)

1867-ből fennmaradt szakácsi takács céh névsorából és az 1869-ben készült megyére kiterjedő iparos összeírásból kitűnik, hogy Marcali vidékén (Kéthely), és a megye nyugati szegletében (Szakácsi, Nemesvid, Nemesdéd), illetve Külső-Somogyban (Ságvár, Bálványos, Kapoly, Andocs, Gamás) volt jelentős a takácsmesterek száma és még a nagyobb lélekszámú településeken (Kaposvár, Nagyatád és Csurgó) számolhatunk jelenlétükkel. (SML. Alispáni iratok 2943/1869)

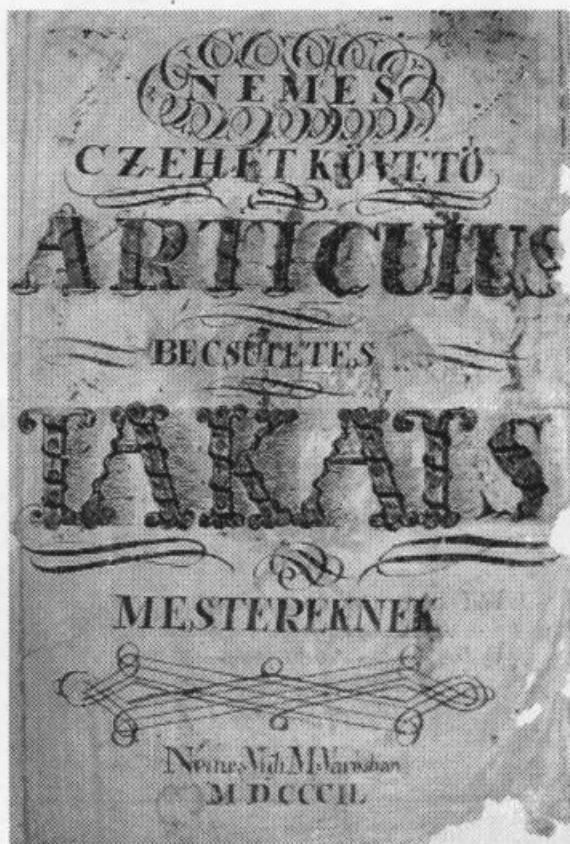
A megye más területein Belső-Somogyban, a Zselicben, a Nagybereken és a Dráva-mentén csak egy-két takáccsal találkozunk az összeírásokban, mivel e területeken a paraszti szövés mindvégig megtartotta domináns szerepét.

A céhbe tömörült mesterekre szigorú szabályok vonatkoztak, melyeket a céhlevelek rögzítettek. Az articulusba foglaltak szabályozták a magatartási formákat, a vallásos életet, a mester–inaslegény viszonyát, a munka menetét, a legények díjazását, az inasok tanulóidejét és a szerződésben biztosított ruha járandóságot, a mesterremek készítésének előírásait, a fizetendő díjait, csakúgy, mint az illendő, ill. kötelező öltözködés szabályait. Ezeket évente legalább egyszer felolvasták, hogy annak minden pontját a céhtagok magukra nézve kötelezően elfogadják és aszerint éljenek, cselekedjenek.

Az 1849-ben készült „Nemesvidi takács céh articulus” húszt pontban rögzítette a céhtagok jogait és kötelességeit. (16. a–b. ábra) Ezek közül a „XIX dik Articulus

Az inasnak mestere tartozik 3 esztendőre adni bat pár fejér rubát, egy kalapot, egy szűr dolmányt, egy karaszia nadrágot, egy belső pruszlit, egy nyakravalót, egy pár bocskor szíjat, bocskort amennyi szükséges és minden végtől egy garast”. (VHM A–284)

16. a–b. A nemesvidi takács
céh articulusa 1849-ből.
VHM A–284.

A mesterség tanulásával eltöltött három év után, a felszabadult legények vándoroltak. A marcali takács céh 1835-ben, a nemesvidi 1843-ban kiállított tanuló levelei az inaséveket letöltött fiatal ajánlja kegyelmébe a többi takács céh mestereinek, „*mi is ha kegyelmeteknek tanítványa, ha bozzánk színre elvándorolna basonló jóval viszonzni fogjuk*” (VHM A–284)

Karádról és Kaposvárról származó legényekről tudósít az 1765–1852-ből fennmaradt kiskunfélegyházi magyar takácscéh legénykönyve. (SZOLNOKY L., 1991. 381.)

Szinte ezzel egy időben vándorolt Marcaliból és Boglárról két legény Esztergomba, amit a lencsövők 1756–1853 között vezetett szálláskönyve rögzített. (SZOLNOKY L., 1991. 383.)

A vándorlási idő kötelező időtartama 3 év volt. Az igali takácsmester fia csak 2 évig, a karádi 1,5 évig tartozott vándorolni. (VALENTÉNYI G., 1909. 104.)

A nemesvidi takács céh articulusa V. pontja úgy rendelkezik, „*amidőn valamely legény mesterré kívánna lenni, egy forint jelentő pénzt le tevén, becsületes születéséről, tanuló és vándorló esztendeiről biteles leveleit bémutatván a céh által elfogadtassék...*” (VHM A–284)

Mesterré egy legény csak úgy lehetett, ha elkészítette a mesterremeket.

A karádi takácsoknál ez a következőkből állt: „*újonnan felverni egy szövőszéket és 4 támlás műszert a mestere fonálával bevonni, de ez a gazdáé legyen. Ezenkívül egy kis bímet, kígyófutást egy keszkenő végibe szőni biba nélkül. Mindezt 4 öreg mester előtt kell elkészíteni*”. (VALENTÉNYI G., 1909. 107.)

Igalban az előírás más volt. Ott „*4 öreg cébbeli mester jelenlétében egy alacsony takácsszéket és egy szétszórt szövőszéket össze kellett rakni. E mellett egy darabban 16 rőf lábi munkát és egy darab 30 rőfnyi vásznat kellett készíteni. A felügyelőknek fizet egy tallért és merendát (kis ebéd). A mester fia csak egy mesterdarab készítésére volt kötelezve, t.i. a 16 rőf-re terjedő munkára*”. (VALENTÉNYI G., 1909. 107.)

„*A megye területein élő iparosok mind paraszti rendű emberek, nemcsak iparukat gyakorolják, hanem mezőgazdasági munkával is foglalkoznak*”; írja az 1761-es jelentésében a vármegye főjegyzője. (KANYAR J., 1967. 101) Ezt a paraszti életformát élték a céhes takácsok, de az uradalmakba szerződött mesterek is. A takácsok a szegényebb sorsú mesteremberek közé tartoztak, akik nyaranként, átvedlettek részes munkássá, hogy biztosítsák évi kenyérszükségletüket. A falusi takácsok a jobbágyok fonalait dolgozták fel, az uradalmakba szerződött takácsok a dézsmaként szedett kenderfonalat. Bár szóhatték volna a jobbágyok fonalát is, ha az uradalmi résszel végeztek, de erre már nem jutott idejük. (PETANOVICS K., 1981. 55.)

A kötöttségek miatt az uradalmakba szerződött mesterek elég gyakran váltogatták egymást, mindig továbbálltak a jobb megélhetés, és a kevesebb kötöttség reményében.

Az 1893-as statisztikai adatok szerint a megyében len- stb. fonószövőiparral 423 fő foglalkozott magányosan, 77-nek volt 1, 20-nak 2, 4-nek 3, 2-nek pedig 4 segédje. (MSK 1893. 172.)

A századforduló utáni években a fonó és szövőipar hanyatlásnak indult. Somogy megyében 23,3 %-kal fogyott az ebben az iparágban dolgozók száma. (T. MÉREY K., 1972. 226.)

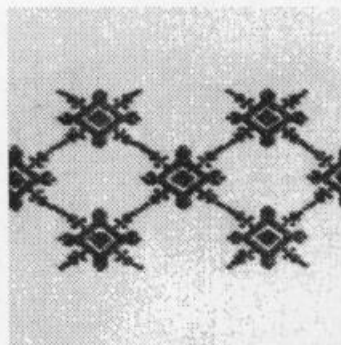
A Takácsok Fonó- és Szövőipari Szövetkezetének kaposvári telepe sem jött már létre, melynek egyik erőssége lett volna az 1872 óta műdamasztöví műhelyt fenntartó Szalóky Sándor. A műszövőiparnak ez a többször kitüntetett kiváló képviselője szívesen fogadott volna még tanoncokat is, de végül 1932-ben magával vitte a tudását a sírba. (T. MÉREY K., 1972. 228.)

A II. világháború utáni években egyre kevesebb takács vette kezébe a vetélőt, hogy vásznat szőjön. Csak néhány idősebb mester ült be a szövőszékbe, hogy a kor igényeinek engedve rongyszőnyeget készítsen.

17.a. Vékaruba. Füstös Istvánné készítette Alsókban. VM 77.36.1.

17.b. Abrosz. Cserti Jánosné (Kiss Katalin) megrendelésre készítette az 1930-as években. Csurgónagymarton. 68.18.6. RRM

A paraszti szövés jelentősége a XIX–XX. században

A céhes takácsok működésével egy időben, a Zselic DNY-i szegletében (Szenna, Zselickisfalud, Patca), Belső-Somogy hagyományörző református vallású községeiben (Csököly, Nagykorpád, Csurgónagymarton, Alsók stb.), a Nagybereken (Tótszentpál, Varjaskér, Buzsák, Táska) és a Dráva mentén a horvátok által lakott falvakban (Lakócsa, Potony stb.) az asszonyok maguk dolgozták fel a megtermelt kendert és lent. Bár Somogyszentpálon és Buzsákon is élt takács az 1900-as évek első évtizedeiben, de ezek – az emlékezettel elérhető időben – nem a saját falubelieknek, hanem a környék magyar asszonyainak dolgoztak. (KNÉZY J., 1992. 210.) Ugyanez jellemezte a belső-somogyi és a Dráva menti falvakat is, ahol a parasztasszonyok csak a bonyolult szövéstechnikát kívánó *küttővászon* szövését bízták takácsra, a többi vászonneműt – az egyszerűbbet és díszesebbet is – maguk állították elő vagy szövőasszonyra bízták.

A lányos házaknál éveken keresztül szőtték az asszonyok a *stafirungba* való *letevő rubákat*. Az ünnepi alkalomra szánt darabok (vékaruha, abrosz, törölköző) szedetttes mintával készültek, a hétköznapiakat többnyire csak különböző szélességű csíkokkal *paraszthímesre* díszítették.

A szedetttes minták gazdag variációit a parasztszövők a takácsoktól tanulták, amit az ügyesebbje még tovább tudott variálni. A szövőasszonyok többnyire a közösség által ismert és kedvelt mintaelemekkel dolgoztak.

Híres szövőasszonyként tartotta számon a közösség a XX. század első felében Csökölyben Kiss Mihálynét, Somogyszobon Jekisa Jánosnét, Alsókban Füstös Istvánnét (17. a. ábra) és lányát Kiss Józsefnét, Csurgónagymartonban pedig Cserti Jánosnét. (17. b. ábra)

E szövőasszonyok keze alól kikerült darabok közül a múzeumok gyűjteményei is őriznek néhányat. Voltak, akik kockás papírra jegyezték le a kedvelt motívumaikat, mert erről könnyebben le tudták szőni a kívánt mintát. Amikor a szövés már kiment a divatból ezekről a mintákról hímeztek az asszonyok párnákat és asztalterítőket.

A rajzos minták közül sajnos egy sem került múzeumi gyűjteménybe, de a kész vászonneműk őrzik mintakincsük gazdagságát.

A takácsmintakönyvek

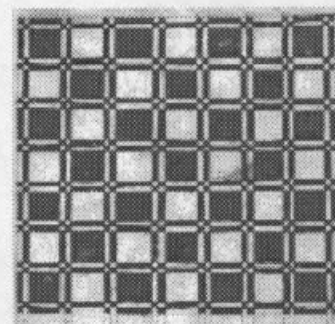
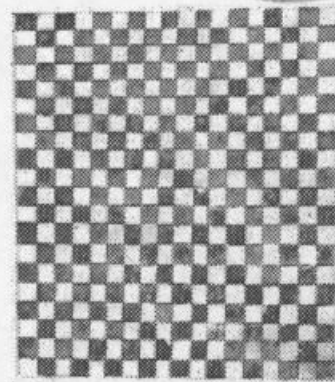
A takácsok az évek során megtanult mintákat lejegyezték, mintagyűjteményt készítettek. A népművészetnek ezen darabjai szorosán kötődnek a mesterséghez, hiszen a grafikusan megjelenített minták a tulajdonos mesterségbeli tudását is jelezték.

A XIX. századból több formáskönyv maradt fenn, ezek között van Krásovits Mihály 1845–1862 között készített könyve Mosdósról (EA 42047), Göndöcs Péter göllei takács formáskönyve 1855-ből (RRM 73.39.1.) (18. a–g. ábra), Bódi Istváné 1883-ból (VHM) és Berényi János Vendel által 1901-ben készített Csomából (NM R. 8150).

E gyűjtemények mellett fontos még megemlíteni Mihalik Gyulának a századfordulón készített rajzait, melyek attalai, jákói, karádi, hetesi és kónyiból származó mesterek mintáit örökítette meg. A munka értékét növeli, hogy a szerző a minták nevét is többségében közölte Malonyay Dezső híres népművészeti kiadványában. (MALONYAY D., 1912. 110–114.)

Nagyon sok minta azonos, vagy hasonló az egyes mintagyűjteményekben. Ez nem véletlen, hiszen a mesterség tanulása közben a vándorló legények hozták, vitték az egyes mintákat mestertől mesterig.

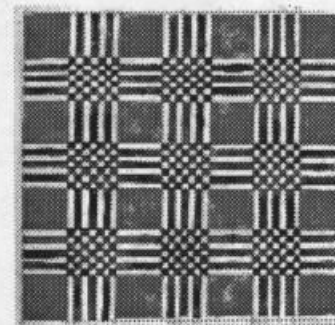
A lentakácsok mintakönyveinek bonyolult mintái magasabb szövés technikát kívánt, mint a magyar takácsok készítményei, de ezek a mintaelemek egyszerűsített változatban szegélymintaként náluk is megjelentek.

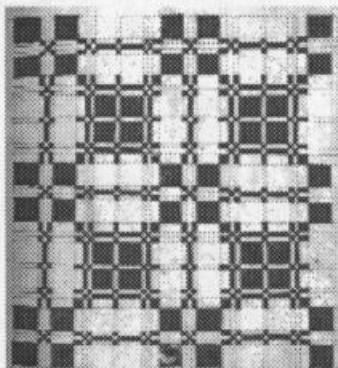

Szöttések a gyűjteményekben

A városi polgári igényeket kielégítő takácsok munkájából viszonylag keveset őriz a Rippl-Rónai Múzeum néprajzi gyűjteménye. Szalóky Sándor kaposvári takács szöttesei közül három zsúrgarnitúrát sikerült a múzeumnak megvásárolni 1976-ban. (RRM 76. 12. 1–7, 76. 13. 1–12, 76. 14. 1–13.) A falusi takácsok munkái közül is csak kevés került gyűjteménybe. A megyében gyűjtő szakemberek az elmúlt évtizedekben a paraszti szövés tárgyi anyagának megmentésére helyezték a hangsúlyt, amit a közgyűjteményekbe került darabok is tükröznek.

A szövéssel az asszonyok a II. világháború utáni években felhagytak, csupán a megye déli részén szőnek még ma is az idősebb asszonyok, akiket a Pécsi Házipari Szövetkezet bedolgozóként foglalkoztatott a cég megszűnéséig.

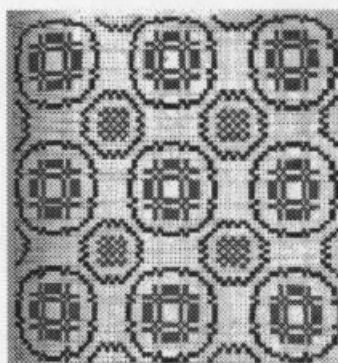
Jelen összefoglalónkban a gazdaságban, a háztartásban és a szokások gyakorlásánál használt textilek népművészeti szempontú rövid ismertetését adjuk, melyek a férjhez menő lány stafíringjába még az 1930-40-es években bekerültek.

Csökölyben Csordás Zsófia 3 holdas paraszt lányának a hozománya 1898-ban az alábbi volt:

- 12 db abrosz
- 12 db lepedő
- 12 db törölköző
- 12 db szakajtóruha. (RRM NA-750)

Egy somogyszobi 10 holdas paraszt lányának a stafíringjába:

- 24 db lepedő
- 4db dunnahuzat
- 6 db párnahuzat
- 2 db szalmazsák
- 30 db abrosz
- 40 db törölköző
- 40 db szakajtóruha
- 15 db kosárruha
- 5 db vékaruha
- 2 db halottas lepedő
- döngvászson (darabonként 50 rőf vászonnal)
- 10 db zsák
- 1 db ponyva került. (RRM NA 1330. 13.)

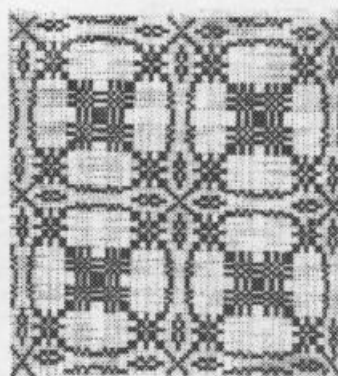

A hagyományos paraszti szövés szempontjából jelentős volt Belső-Somogyban Csököly és környéke, Gyékényes, Inke, Somogyszob és Csurgó vidéke, a Dráva mentén Lakócsa, Potony, Felsőszentmárton, a Nagyberekben Buzsák, Táska, Szentpál és Varjaskér, a Zselicben Szenna.

Az ünnepre szánt darabok kiemelkedtek a textilek sorából, díszítésükre nagy hangsúlyt fektettek.

A törölközők végét *cifrára szőtték*, majd rojttal, vagy horgolt csipkével látták el.

Jeles nap alkalmával a törölközőtartóra díszes szőttest tettek, ezzel is emelték az ünnep hangulatát. Pátrón a dísz-törölközőt *kendőzőnek* nevezték (TGYM 68.58.1.), amit kb. 230 cm hosszúra szőtték, a két végét pedig 5-5 különböző szélességű, felszedéssel készült mintasorral díszítették. A módosabb lányok általában öt darabot kaptak belőle és csak dísznek használták, soha nem törölköztek benne.

Dúsan cifrált *vékarubával* fogták körbe a komaasszonyok a fonnott fejkát, ha gyermekágyasnak ételt vittek. A *paszitvívés* szokása a komasággal van kapcsolatban, amit a néprajztudomány a műrokonság szintjén tart számon.

A *paszitos vékaruba* kb. 170 cm hosszú és 65–66 cm széles volt, de használták ennek a rövidebb változatát is (75x68 cm), melybe a paszithoz tartozó borosüveget fogták. E darabok mindegyike különböző szélességű- és motívumú mintasorral készült, a legszélesebb a vászon közepére került Törekedtek a két oldal szimmetrikus mintázására.

Felszedéses mintával díszítették az *ebédes vékarubákat* is (hosszúsága és szélessége megegyezik a paszitos vékaruháéval), amit akkor használtak, amikor az aratóknak ételt vittek a mezőre. Ezt a textilt terítéshez nem használták, „csak dísznek volt”, az étel letakarására szolgált.

Az abroszok több változatával találkozhatunk a népi kultúrában. Vannak ünnepre szánt díszesre szőtt darabok (pl. karácsonyi abrosz), vannak hétköznapi használatosak, de külön készítették abroszt a sütéshez és a vetéshez is.

Az ünnepi abroszba a csurgónagymartoniak széles mintasorokat szöttek, amit *fejtlősnek* neveztek. Általában hét azonos díszű mintasor került egy abroszra (kb. 8 cm széles volt egy mintasor), ezt osztották el egyenletesen a kb. 180 cm hosszú felületen. Ezzel terítették karácsonykor, ezért *karácsonyi abrosznak* is mondták.

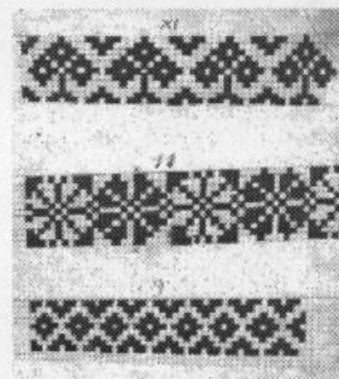
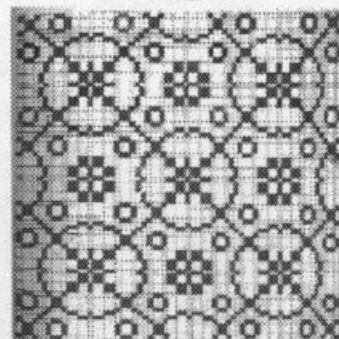
A *keresztelő abrosznak* a méretét a komák száma határozta meg, hogy minden koma egy asztalhoz ülhessen, mert különben sértődés lett belőle. (RRM NA 1330) Az abrosz szélességét két szélből állították össze (egy szél kb. 62 cm) *csetóttal*, vagy saját anyagából szőtt mintacsíkkal. A népi nyelv csetótnak nevezte (cseh-tót szóösszetételből) azokat a szalagszerű szőtt csíkokat, mellyel a Felvidékiek Somogyban is kereskedtek.

Gyakori volt a századfordulón, hogy kézi horgolású csipkét alkalmaztak a szélek összeállításához, de az 1920-as évektől a gyári készítésű is elterjedt.

A hétköznapi szánt abroszokat többnyire csak piros pamutcsíkozással (paraszthímes), vagy geometrikus mintaelemekkel díszítették, a két szél pedig kézzel öltögettek egymáshoz, vagy varrógéppel (1920-as évek után) varrtak össze.

Aki adott valamit is magára az ügyelt arra, hogy az abrosz szövésénél az egyes sávok azonos szélességűek legyenek és egyenlő távolságban ismétlődjenek, hogy a két szél összevarrásánál folytonos legyen a minta, „ne kiabálják egymást a sorok”.

Egyszerű *paraszthímes* abroszt használtak az asszonyok rétes- és kenyérsütéshez, de ilyent fogtak be a vetéshez is.

18. a–g. Részletek Göndöcs Péter göllei takács mintakönyvéből. 1855.

RRM 73.39.1.

19. Násznagyjelvény „obriszács”. Sárvári Vendelné készítette 1921-ben. Felsőszentmárton. RRM 65.432.1.

20. Ágyterítő. Készült 1920 körül. Lakócsa. DM 89.8.1.

Figyelmet érdemelnek azok a szakajtóruhák, melyeket a rozsszalmából készült szakajtókba tettek, mielőtt belekerült volna a kiszakasztott kenyértészta. Ezek is többnyire csíkozással vagy egyszerű geometrikus mintaelemekkel készültek, négyyszögletesre szabták őket (kb. 68x66 cm) és kézzel vagy géppel szegték.

A horvátok körében ismert volt a pamutvászonból szőtt násznagyjelvény, az *obriszács*, amit fehér alapon piros pamuttal csíkoztak, de piros alapon fekete csíkozással is készítettek.

A 37–40 cm széles vásznat 120 cm hosszúra szőtték, végét díszes rojtkötéssel cifrázták. Az 1920-as években lakodalomkor a násznagy, a *pozovics* ezt viselte a jobb vállán átdobva, a bal kezében pedig csengővel ellátott bunkósbot volt. (19. ábra)

A stafirungba kapott vásznak között ott volt az *ágyi ruba* is. Ezt még a XX. század első évtizedeiben is többségében *küttővászból* varrták. E vászon szövéséhez nem mindenki értett, ezért többen takáccsal szövették. A küttődunnákat különböző szélességű piros színű csíkozással díszítették, a párnákat emellett még geometrikus mintasorral is ellátták. (21. ábra)

A lepedő általában közepes minőségű fonalból készült, két szélből varrták össze. Durvább minőségű kócfonalból szőtték a szalmazsákokat, amit négy szélből állítottak össze. Két szél összeeresztésénél nyílást hagytak, hogy szalmával ki tudják tömni.

A Nagybereken és a Dráva mentén a legutóbbi időkig használták az idősek a vászon alapanyagú ágyterítőket. Lakocsán a kendervászon egyik végét piros, fehér és fekete pamuttal sűrűn csíkozták, közbeiktatva egy-egy felszedett mintasort. (20. ábra)

Somogy-szentpálról is kender- és pamutfonalból készült ágyterítők kerültek a Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményébe. A vászonterítők egyik végét piros pamuttal szedett, geometrikus mintaelemek díszítik, hasonlóan a gyermekágyas lepedőkéhez. (KNÉZY J., 1992. 222–224.)

A férjhez menő lány stafirungjába néhány helyen bekerült a halottas textília is, mely állt egy halottas abroszból, tükörtakaróból, törölközőből, (helyenként óratarakóból), két halottas lepedőből, vánkosból és szemfedélből. Nemespátróban a keresztre való ruhákat a két halottas lepedővel együtt az újmenyecske az első télen szötte meg maga és férje számára, így e darabok nem tartoztak a *ládabéli letevőrubák* közé. (KERECSENYI E., 1994. 54.)

A halottas szöttek színösszeállítására kifejezte a halott korát, de annak nemére is utalt. A fiatalokén vörös, vörös-kék, bordó, bordó-kék, bordó-fekete, idősebbekén csak kék, sárga vagy fehér alapon fehér uralkodott. (KNÉZY J., 1992. 210.) (22–23. ábra)

A sáfránnyal sárgított lent és pamutot használtak Csököly vidékén a halottas lepedők és párnák díszítésére. (24. ábra)

Bár Csökölyben nagyon sok vásznat szőttek, mégis úgy tapasztalták a gyűjtők, hogy kevés emlékeanyag maradt meg ebből. Ennek okát kereste Malonyay Dezső is a századfordulón, melyre a magyarázatot az adta, hogy helyi szokás szerint a lánnyal, a fiatalon elhunyt asszonnyal vele temették a szőtteseit. Emlékezet szerint az utolsó ilyen temetés 1936-ban volt, amikor Nemes Teréziát temették. Az adatközlők elmondása szerint először egyszerű faládát engedtek le a sírba, majd a koporsót. A koporsó és a láda közé helyezték a vásznakat. (Kovács Ferenc gyűjtése)

Az 1930-as években már főleg feketével díszítették a halottas textileket, nemtől és kortól függetlenül. (25. ábra)

Amikor a halottat a háznál kiravatalozták, halottas abrosszal terítették le az asztalt, középre Pogányszentpéteren egy pint bort tettek, de dugóval nem dugták be, mert „amíg a halott teste fent van, addig baza jön, s ha szomjas nem tud inni, ha dugó van benne, vagy ha nincs egészen tele.” (KERECSENYI Edit gyűjtése, TGYM 70.84.1.)

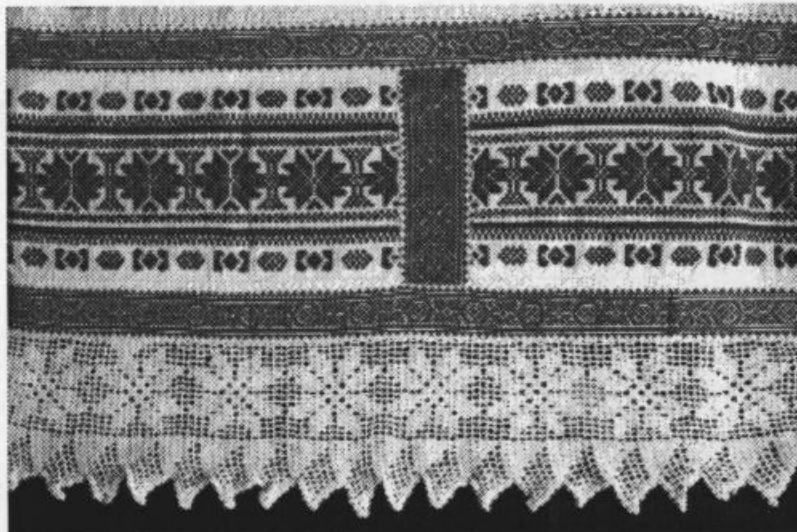
A tükörrre tükörtakaró került, „hogy ne legyen fényűzés”, mások szerint, „hogy a halott, ha visszajön, ne lássa meg magát benne, meg ne rettenjen.” (KERECSENYI Edit gyűjtése, TGYM 70.84.3.)

21. Küttödunnákkal és párnákkal felvetett ágy a buzsáki tájbáz első szobájában.

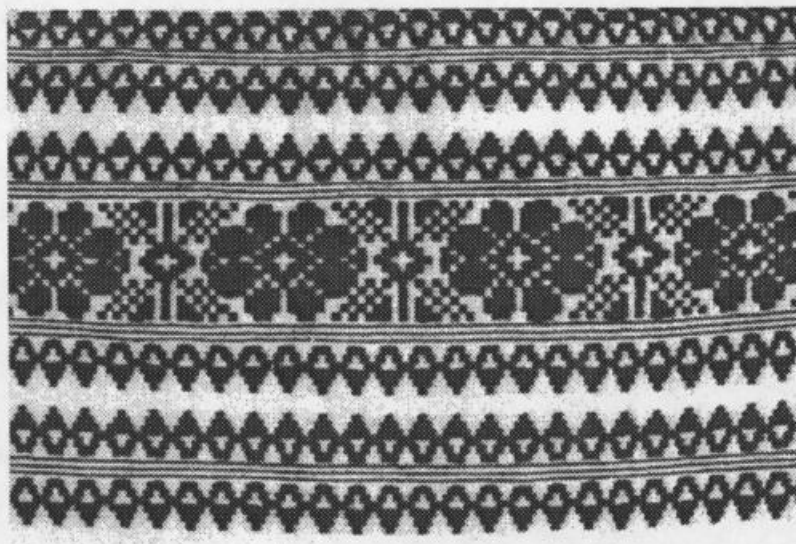
22. *Halottas lepedővég.* A bímes részt gyári szövésű szalagok közbeiktatásával öltögették a vászonhoz, végét kézi borgolású csipke díszíti. Szena, XX. sz. eleje. RRM 71.48.1.

A *halottas lepedőt* ravatalozáskor a halott alá tették úgy, hogy a vége fejnél lelógjon. A halottal el nem temetett lepedőket (a háznál történő ravatalozás megszűntével) ágytakaróként használták a Nagyberek falvaiban.

A XIX. század második felében a módosabb családok már megengedhették maguknak, hogy az ünnepi alkalmakra szánt darabok pamutos vászonból (feles vászon) készüljenek. E vászonféle fölvetője még kenderfonál volt, de a vetülék és a minta már pamut.

A századforduló után terjedt el a pamutvászon a megye egész területén, amihez a felvetőfonálnak és keresztzsálynak, *bélinek* is

23. *Halottas párnabuzat.* A XX. század elején szőtte egy szannai asszony. Zselickisfalud. RRM 73.40.4.

gyári készítésű pamutot használtak. Mivel a szövőcérna nagyon drága volt, csak kevesen engedhették meg maguknak, hogy cérvásznat készítsenek, ezért az olcsóbb pamutot használták.

A szőttesdíz mind a takácsoknál, mind pedig a parasztság szonyoknál a XIX. század végén általában vörös, vagy meggyszínű volt. Bükkösd környékén a bordó, Csurgón és Csurgónagymartonban a kék szín jelenik meg a paszitos ruhákon, karácsonyi abroszokon és díztörölközőkön. Az 1920–30-as évektől kiszínesednek a szőttesek. A hagyományos színek mellett megjelenik a zöld, a rózsaszín, a lila, a pamutszálát pedig felváltja a gyöngyfonal alkalmazása.

Csurgó környékén és a Zselicben is készítettek ilyen színes szőtteseket, de nem vált általánossá, mert ez az időszak már a paraszti szövés végét jelentette.

Míg a magyaroknál a szőttesek díszítésénél a piros szín volt a jellemző, addig a XIX. században a Nagyberék horvát lakta településein a sötétvörös szöttes dísz uralkodott. A Dráva mentén élők a pirosat, a feketét és a fehéret egyaránt kedvelték, a szöttes funkciója döntötte el a színek variációját.

Mintaelemek a szőtteseken

A szőttesek szépségét, esztétikai értékét az anyag természetes szépségén túl az alkalmazott díszítő elemek adják.

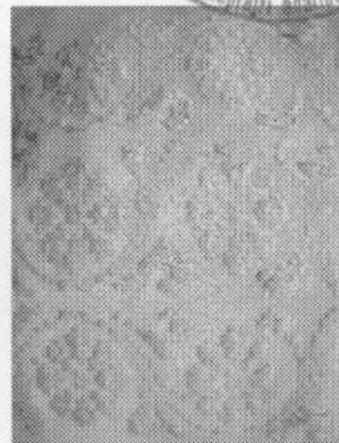
A legegyszerűbb, de egyben a legjellegzetesebb is, a különböző technikával beszőtt csík, mely tagolja a szöttes felületét, ugyanakkor jelentéstartalommal is bír, pl. zsákokba szőtt csíkok száma és szélessége utal a tulajdonos személyére.

A csíkozás lehet egysoros vagy többsoros, lehet keskeny és széles. Bármely formában jelennek is meg ezek az elemek, lényeges, hogy a végvásznon megfelelő ritmusban ismétlődjenek. (26–27. ábra)

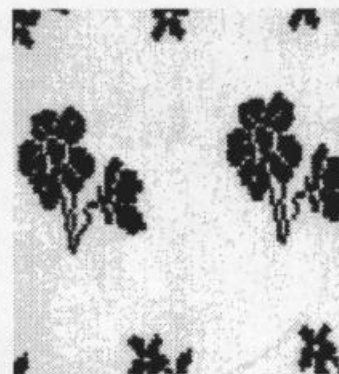
A felszedéses technikával készített vászon legegyszerűbb díszítőeleme a kocka, mely állhat önmagában, de más mintaelemmel is összekapcsolható. (29. ábra) A mértani formák közül még a háromszög is gyakran előfordul sordíszítményként, de önálló mintaként is megállja a helyét. (30. ábra)

Hasonlóan egyszerű mintaelem a kereszt is, melyből bonyolultabb minta is építhető.

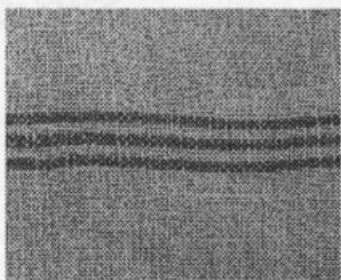
A takácsok mintakönyveiben kockás papírra lejegyzett mintákkal találkozunk. Azok az elemek, melyek egy-egy motívum építőkövei, azok a négyzettrács keretei közé szoríthatók.

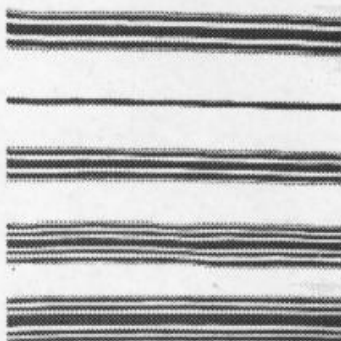
24. *Halottas vánkös. Lőczi Ferencné (Vajda Kati) szötte 1902-ben. Csököly. RRM 51.11.2.*

25. *Halottas vékaruba. Pamutvászon, tíz mintasorral, a középsőben „árvácskás”, a két szélsőben kereszt motívum. A többi sort masnival átkötött virágszál díszíti. Somogy-szobon készült az 1930-as években. RRM 67.12.11.*

26. Abrosz. Kender, piros pamut csíkozással. A báromsoros csíkminta nyolcszor ismétlődik. Kisillés Jánosné készítette 1880 körül. Somogyiszob. RRM 89.2.7.

27. Vékaruba. Készült a XX. század elején. Csurgónagy-marton. VM 77.40.2.

28. Abrosz. Pamutvászon, bordó pamuttal szőtt „szélrózsás, rozmaringágas” díszítéssel. Szennai asszony szötte 1930 körül. Szenna. RRM 66.13.1.

A szövés technikája ennek megfelelően nagy fegyelmet követel az alkotótól, hiszen a szövőszékre felhúzott hosszanti- és kereszt-szálak megkötik a kezüket.

A szövésnél a bonyolultabb mintákat a takácsok és a parasztszövők is segítségével készítették, amit a népnyelv *deszkázásnak* nevezett.

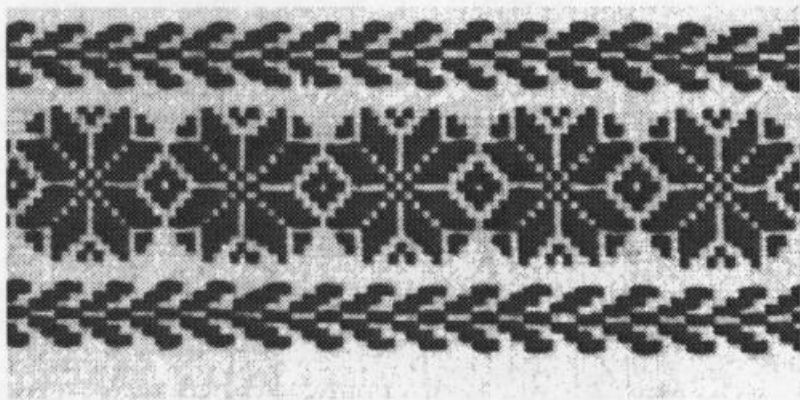
Általában a mester lánya vagy felesége, illetve a parasztesalád egyik nőtagja a nyüst mögött a felszedett minta szerint fonalat, vagy vékony pálcát dugott a mintasorba, majd ezt követte a szövő a munka során. Így nem kellett a minta ismétlődésénél újból felszedgetni a szálakat és a tévesztés lehetősége is kisebb volt. E technika alkalmazása gyorsabbá tette a munkát. (KODOLÁNYI J., 1957. 13.) A deszkázással készített vásznak gazdag variációival találkozhatunk a gyűjteményekben, melyek esztétikai értékét a motívumok sokfélesége és azok megkomponáltsága adja. A szerkezet és a forma egysége uralkodik e darabokon.

Növény és állatábrázolások

A csillag, amit rózsának is neveztek talán egyik legkedveltebb motívuma a szötteseknek. Előfordulásuk gyakorisága az egyszerű szőtt csíkokkal azonosítható. Ennek köszönhető, hogy e minta több tucat változatával találkozhatunk takácsmintagyűjteményekben és a múzeumi raktárakban őrzött darabokon egyaránt.

E formát ábrázolták szögletesnek, lekerekítettnek, tömöttnek és nyújtottnak, szíromlevélszerűnek és csillagszerűnek is. (28. ábra)

A rózsza hazánkban a középkor óta ismert, előbb a kolostorkertek és várkertek virága volt, majd a nép körébe kerülve a szerelem szimbólumává vált. (KÓSA L.,-K. CSILLÉRY K., 1981. 380.)

A szegfű, mely hasonlóan kedvelt a szőttesdíszek között a török hódoltság idején jelenik meg úri hímzéseken, majd e motívum is bekerül a takácsok mintakönyvébe. E virágot leggyakrabban négy szíromlevéllel, legyezőszerűen ábrázolják, amit a parasztszövők is átvesznek és gyakran más motívummal összekapcsolva jelenítenek meg. (31. ábra)

Kedvelt mintaelem a tulipán is, mely a parasztság díszítőművészetében a XIX. századtól van jelen.

A somogyiak a tulipánt szőtték főmotívumként, de sormintaként is többféle változatban. Amennyiben fő motívumként került a vászon mintái közé, akkor többnyire vízszintes síkban tükröztek, ezzel is kiemelve domináns szerepét. Gyakori az ún. *kulcsos-tulipános* megjelenítése, ilyenkor a tükörkép tengelyébe térkitöltőnek kulcsra emlékeztető motívum kerül. (34. ábra)

E kedvelt, és a népművészet minden területén uralkodó virágmotívumok mellett a szőtteken megtaláljuk a rozsmaringot, a tölgylevelet, a cserlevelet a XX. század elejétől már a fenyőágot is.

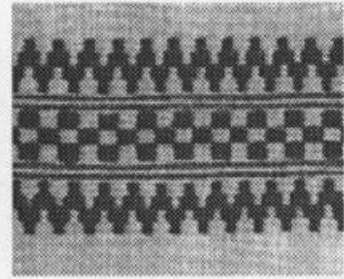
A takácsoktól örökölt és átvett kötött formák mellett az 1920-30-as évektől egyre nagyobb szerephez jutott a *szaggatott rózsás* mintaszerkesztés. (KERECSENYI E., 1994. 53.)

Ezek a hímzésekét követve próbálták oldottabb formában, folt szerűen ábrázolni a virágmintákat. Többnyire szaggatottan, félkörívben, esetenként kör alakban koszorúszerűen töltötték ki a területet.

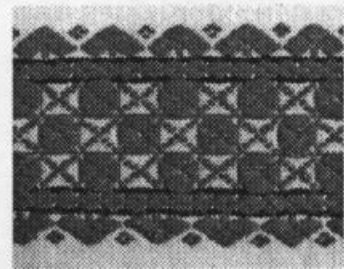
A hagyományokon alapuló paraszti szövés utolsó darabjainak tekinthetjük e munkákat.

A geometrikus mintaelemek és a növényi ornamensek mellett az állatábrázolás is megjelent a somogyi takács- és parasztszőtteseken.

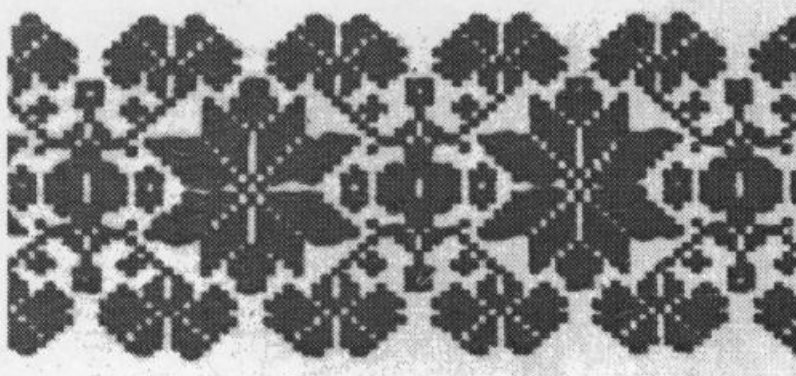
A kétfejű sas, mely hazánkban a Habsburgok jelképeként vált közzismertté a mosdósi (DOMONKOS O., 1998. 379) és a jákói

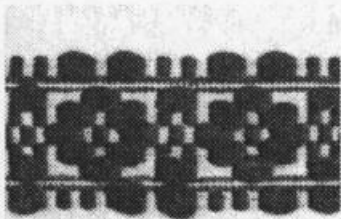
29. Szakajtóruba. Készült a XIX. század második felében. Hosszúfalú. RRM 3096

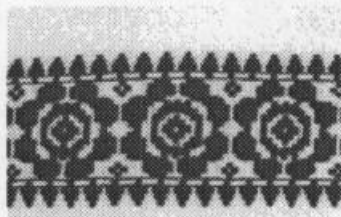
30. Vékaruba. Készült a XX. század elején. Gyékényes. RRM 9940

31. Paszitos vékaruba. Pamutvászon, szegfűs és csillagos mintával. Készült az 1920-30-as években. Somogyudvarhely. RRM 79.16.2.9.

32. Dísz törölköző. Készült a XX. század elején. Gyékényes. RRM 9992.

33. *Abrosz. Pamutvászon, „rózsa motívum” sorral. Erdősokonyán készítette egy szövőasszony az 1930-as években. Kaposvár. RRM 67.28.1.*

(MALONYAY D., 1912.) takácsok mintakönyvébe is bekerült. Mesterremekként leszóhatték ugyan e motívumot, esetleg úri megrendelésre, de a parasztság körében átvételre nem került.

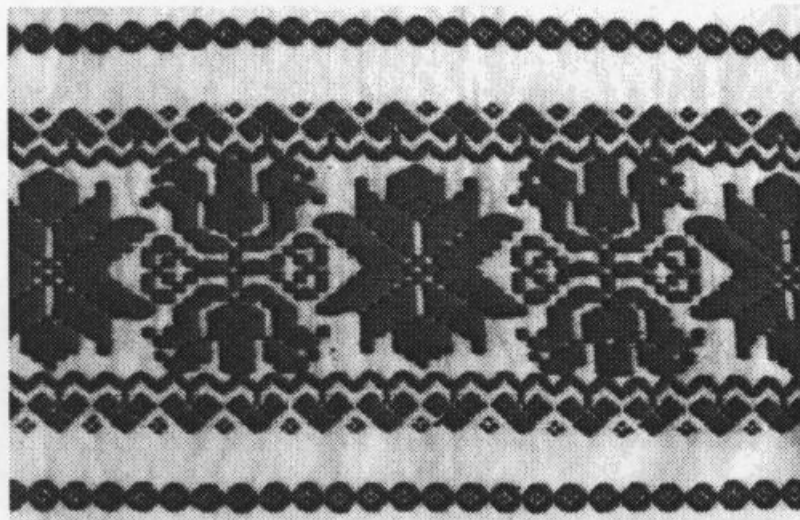
A pelikán azonban, mint keresztény jelkép sokkal közelebb állt a néphez. Az oldalát feltépő madár, ki vérével támasztja fel a fiait, Krisztus kereszthalálának elterjedt szimbóluma.

Takáts Gyula 1960-ban Csökölyben egy ilyen pelikán motívummal díszített párnát gyűjtött (RRM 60.69.1.), melyet Ripl Antal takács készíthetett Nagybajomban 1890-körül. Az ő mintakönyvében találkozunk a környék takácsai között ezzel a motívummal. (MALONYAY D., 1912. 234. kép), mely igen kedvelt volt a protestánsok körében és mindvégig megőrizte szimbolikus jelentését. A szőttesen megjelenő madármotívum aszimmetrikus, ami bizonyítja a vászon másodlagos felhasználását. A takácsszőttes eredetileg halottas lepedővég díszé lehetett, párnaként való megjelenése másodlagos funkciót takar. (35. ábra)

Somogyból előkerült takácsmintakönyvek közül csak Bódi István formáskönyve (1883) őríz szarvas motívumot, ugyanakkor a paraszti szövők vásznain elég gyakran előfordul különösen Nemespátró, Gyékényes és Csurgó vidékén.

A szarvas – vallási értelemben – a keresztény hívőt jelképezi, de e minta csupán, mint kedvelt állatalak is megjelenhetett a szőttesek mintasorában különösebb vallási tartalom nélkül. A szövők általában sormintába rendezték és reneszánsz ihletésű virágkompozíciók közbeiktatásával tették a köztes teret oldottabbá. (36. ábra)

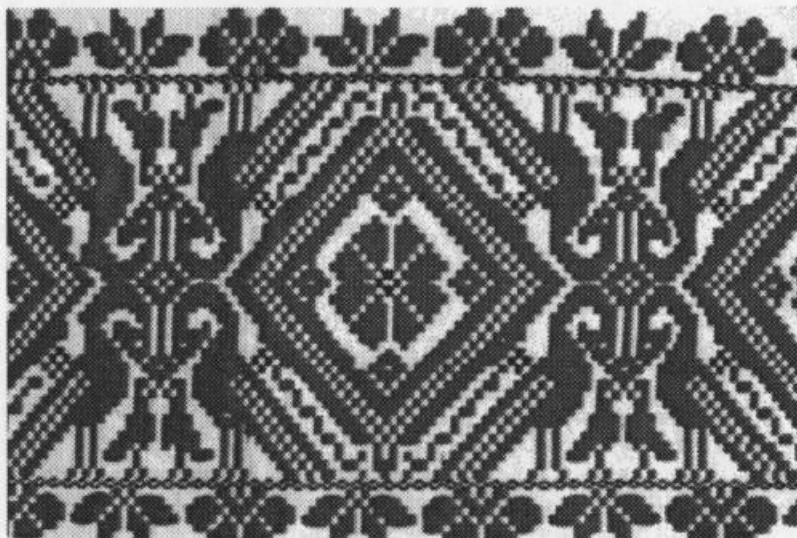
A szarvas ábrázolás a népművészetben nem annyira textilen, mint inkább ostyasütőn, mézeskalácsformán, templomi bútorzaton kapott az elmúlt évszázadokban hangsúlyos szerepet.

34. Dísz törölköző. Pamutvászon, piros pamuttal szedett kulcsos-tulipános és csillagos mintasorral. Sós Györgyné (Peterdi Erzsébet) készítette 1900. körül. Csurgónagy-marton. RRM 67.13.2.

(1883 VHM)

✓

35. Párnabuzat. A szőttest feltételezésünk szerint nagybajomi takács készítette a XIX. sz. második felében. Csököly. RRM 60.69.1.

A ló ábrázolás szintén ritka a szőttesek világában, csupán egy Pátróról származó (TGYM 67.59.3.) és egy Szentán gyűjtött (RRM 3575) dísztrölközön találkozunk vele.

E motívum a mézeskalácsütőfákon fordul elő a leggyakrabban, bár a lónak, mint kultikus állatnak fontos szerepe volt a magyarok ősvallásában, de alakja nem annyira a tárgyi népművészetben, mint inkább a szellemi hagyományokban, mondákban, mesékben őrződött meg. (FÜGEDI M., 1993. 173.)

A szőtteseken előforduló állatmotívum a madár is, mely a takácsszőtteseken többnyire egymással szemben állva jelenik meg, közéjük ékelődött virágmotívummal (MALONYAY D., 1912. 233. kép), a parasztszőtteseken pedig libasorba rendezve. (37. ábra)

36. Vékaruba. Pamutvászon, bordó és sötétkék pamuttal szedett kilencsoros minta. A középső mintasorban négy szarvas, köztük stilizált növény- és madár motívum. Készült az 1930-as évek elején. Gyékényes. RRM 9927

A megyében gyűjtött szőttesek között a kakassal, mint a pirkadat hirdetőjével egy Somogyszobon gyűjtött vékaruhán találkozhatunk, de ugyanezen láthatunk egy macska motívummal díszített sort is, mely már egyéni ízlést takar. A szőttest 1890 körül készítette Kiss Jánosné (Varga Teréz) Gyékényesen.

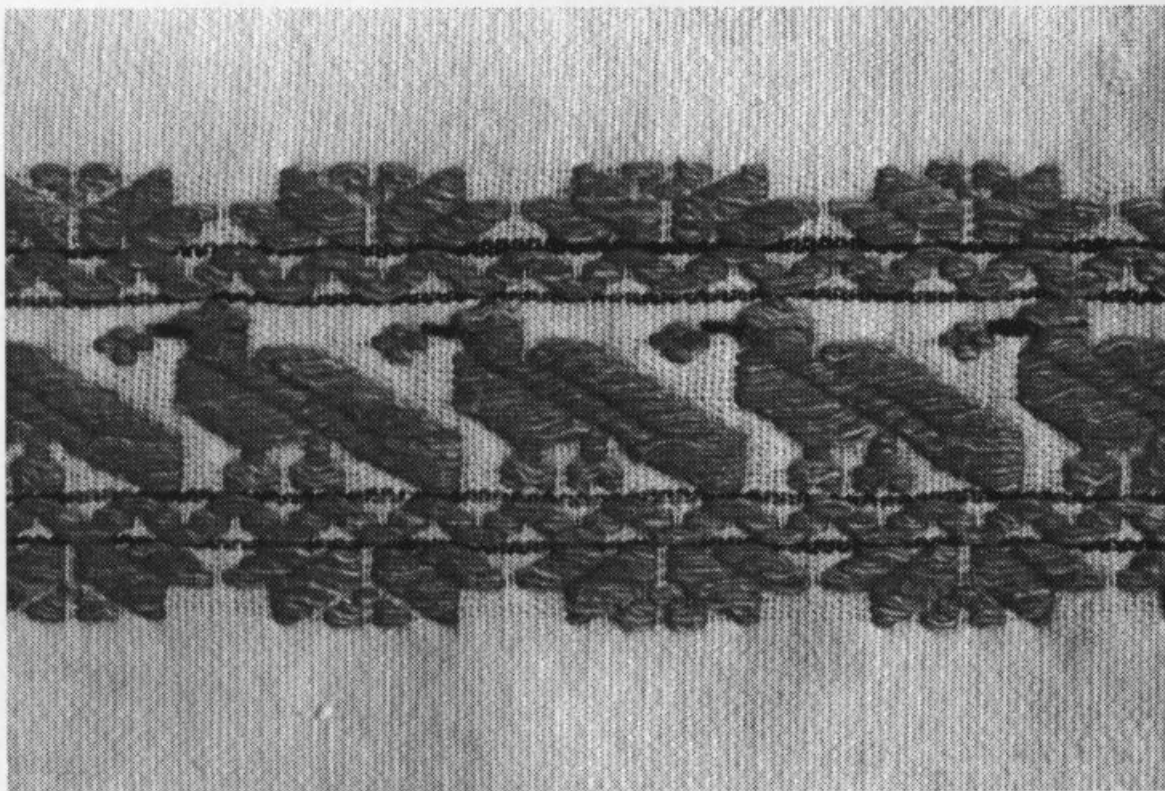
Szóni még ma is tud az idősebb nemzedék, mert ők belenevelődtek e munkába.

Ma a fiatalok szakköri keretek között sajátítják el a szövés fogásait. Itt elsősorban a megyében ritkán alkalmazott (Somogy-szentpál) gyapjú alapanyagot használják fel, szőnyeg, párnahuzat, és falvédő készítéséhez.

Két alkotó van, akik a vászonszövésével is próbálkoznak. A Kaposváron élő Csapó Sándorné és lánya Csapó Angéla (Népművészet Ifjú Mestere) az elmúlt években a Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményi anyagát tanulmányozták és ezekből kiindulva szőtték a vásznakat. E munkákkal országos pályázatok díjnyertesei lettek.

37. Vékaruba. Készült a XX. század elején. Gyékényes. RRM 9917

Kapitány Orsolya

MA-2226-2001

67 494
L. 199

Somogy Múzeumi
MA-2226
-2001
Képrejzi adatok

1643

12455

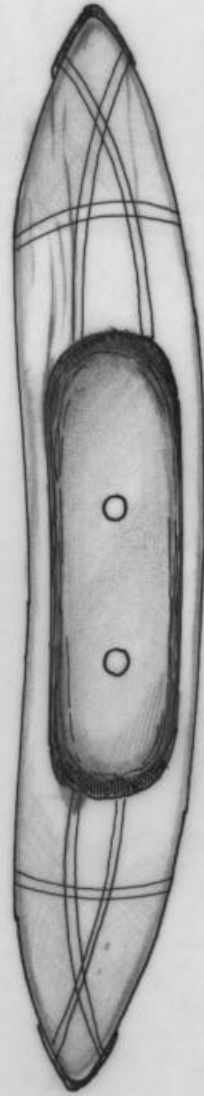
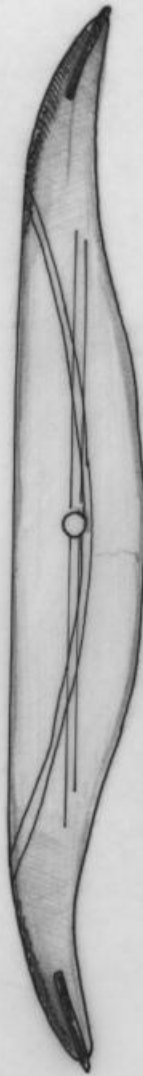
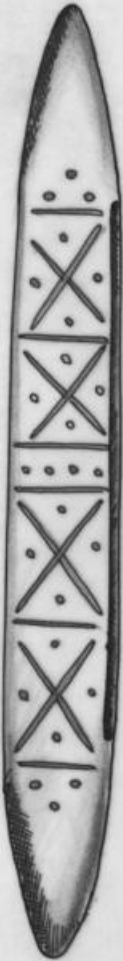

1201

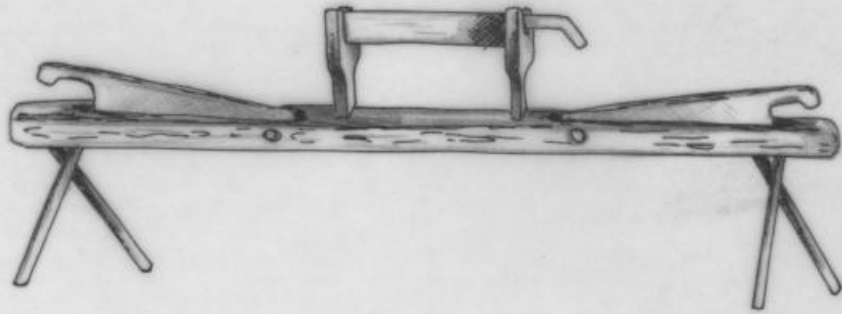
1/20/2001

Samany Havyat Muzam
NR-1126-2001
Deprajit adarta

MA-2226-2001
Societatea Națională de Cercetări Științifice
Măgurele

Handwritten signature or initials in the bottom left corner.

Handwritten signature or initials in the bottom center.

Somogy Megyei Múzeum
18-2226-2001
Képrajzi osztály

VI 2

ERSTE 631